

Begravelse i gilderegi i middelalderen

Af Lars Bisgaard

1. Indledning

Der er kun bevaret få skriftlige kilder, der kan belyse den middelalderlige begravelsespraksis i Danmark. I Norge og Sverige kan landskabslovene have tilføjet såkaldte kirkebalke, som nærmere fastslår nogle regler om begravelsen, men sådanne findes ikke i Danmark. Traditionelt udlægges dette som et vidnesbyrd om, at forholdet mellem kirke og folk i al væsentlighed var reguleret af anerkendte normer. Dette indtryk modsiges ikke af gilderetten, som er den eneste større gruppe af danske retskilder, der udtaler sig om begravelse. Ganske mange vedtægter, de såkaldte skræer, er bevaret. Et studium af disse viser, at begravelse var en tilbagevendende og veletableret opgave for gilderne i almindelighed.¹

Gildet var i middelalderen en hyppig anvendt organisationsform. Det havde samme struktur og opbygning, som man finder i tidens broderskaber og lav, hvilket Christoph Anz har understreget stærkt i sin afhandling om de skandinaviske gilder i middelalderen.² Inden for det religiøse område havde broderskaber, lav og gilder på mange felter sammenfaldende opgaver, og derfor kan de med fordel behandles sammen. Gilderne kan defineres som broderskaber, men uden blodet som den samlende faktor sådan som det var i slægten. Bærende var gensidige forpligtelser, både over for levende og døde, ofte udtrykt symbolsk i den sammenkomst, der i Dan-

mark kaldtes gildedrikken. De var eksklusive i den forstand, at den gensidige hjælp kun gjaldt dem, der faldt inden for kriterierne for optagelse i gildet. Disse kriterier varierede, men erhverv, geografi og religion var vigtige faktorer. Både mænd, kvinder, børn og tyende kunne være medlemmer.

Denne definition bygger på udenlandsk forskning, og i forhold til den hjemlige tradition på feltet bør det understreges, at retligt var disse organisationer i regelen selvregulerende. Med hensyn til privilegier var de i byerne underlagt borgmestre og råd, der sædvanligvis også skulle godkende de af gilderne selv udfærdigede skræer.

2. Begravelsens forløb

Den middelalderlige gravskik skiller sig afgørende ud fra senere tiders begravelse ved at foregå kort tid efter dødens indtræden. Ifølge gildeskræerne fandt gravlæggelsen sted allerede på andendagen efter dødens indtræden.³ Centralt stod højtidligheden i kirkerummet, den såkaldte ligbegængelse. Til ligbegængelsen hørte aftenen forinden en række læsninger og bønner, som under et kaldtes *vigilier*, og som blev forrettet af en eller flere præster. Denne liturgi har alt efter omstændighederne fundet sted i kirke eller hjem.

Til dette kirkelige mønster føjede sig en række skikke, som gildet stod for. Det drejede sig primært

Fig. 1. Køge skomagerlavns drikkehorn fra senmiddelalderen. Hornet har et forgyldt messingbeslag med to fødder, så det kan stå selv. På randbeslaget er en plattysk indskrift i minuskler. Dets indhold er religiøst og lyder: "Helf Maria m[utte]r dat". Hornet er formentlig blevet brugt i forbindelse med ihukommelsen af døde medlemmer, herunder også nyligt afdøde. Se videre Bisgaard 1999. Efter Johansen 1986 s. 60.

om tre forhold: 1. at våge for den døde, 2. et ligfølge fra hjem til kirke og igen fra kirke til grav samt 3. særlige aftaler med hensyn til valg af lejersted.

Vågenatten

I gilderne vågede man ikke kun for døde personer, men også for gildebrødre eller -søstre som blev ramt af sygdom. I tilfælde af sygdom tog gildet i bredere forstand vare om den syge. Flere paragraffer forholder sig til, hvad der skal ske, hvis et sygdomsforløb udarter på den ene eller den anden måde, vigtigst om vedkommende bliver rask eller dør.⁴ På den måde var vågningen over liget natten forud for begravelsen slutpunktet af et forløb, hvis omfang har varieret fra person til person.

Vågeordningen for den døde var formaliseret, og skræerne rummer udførlige regler for, hvem der skulle hidkalde brødre til at våge, hvornår det skulle ske, og hvor mange det skulle omfatte. Antallet svinger fra to til otte brødre. Det var aldrig hele gildet, der vågede, men til forskel fra vågning under sygdom var det kun mænd, der kunne våge over den døde. Enkelte skræer oplyser, at de skulle have en god forplejning. Et par detaljerede opgørelser blandt de bevarede skifter fra Malmø i midten af 1500-tallet kan bekræfte disse oplysninger (se videre note 5).

Ingen bestemmelser udtaler sig om et eventuelt større gravøl forud for begravelsen. I betragtning af det korte tidsrum, der var til rådighed, har der simpelt hen ikke været tid hertil. Dertil ville et gravøl være i modstrid med det krav om renhed, som de, der vågede, synes at have været pålagt. Således måtte de ikke spise kød, førend den døde var kommet i jorden. Denne skik kan vel have været almindelig, for det fremgår af skifterne fra Malmø, at der endnu efter Reformationen blev serveret fisk for vågerne på denne vigtige nat.⁵ Derimod kan et gravøl godt have fundet sted på ottende eller 30. dagen efter begravelsen, hvor man i kirken ihukom den døde med messer. Herom er der bestemmelser i norsk lovmateriale.⁶ Men det kan tænkeligt også have indgået i gildedrikken, om hvilken man ved, den gik på omgang mellem medlemmerne. Var en gildebroder eller -søster gået bort siden sidste drik, kunne efterladte passende bringe en tak til gildet ved en sådan lejlighed, ikke mindst fordi døde medlemmer som regel blev ihukommet ved gildedrikke (fig. 1).

Det er tankevækkende, at alle meddelelser om gravøl i Danmark stammer fra tiden efter Reformationen. Netop Reformationen betød store ændringer i gravskikken. Hele tankegangen med mes-

ser for de levende og døde bortfaldt, og rent fysisk blev det sådan, at liget kom til at henstå i flere dage, førend det blev jordet. Man vedblev imidlertid at våge over liget. Men nu ikke kun over en enkelt nat, men over flere dage. Resultatet var de såkaldte ligvagter, som hurtigt opnåede et dårligt rygte hos de gejstlige myndigheder. Det var disse ligvagter, der fik tilnavnet gravøl knyttet til sig.⁷

Ligfølge

Ligfølget mødtes næste morgen ved brofjælen til den døde hus.⁸ I dette ligfølge var såvel gildebrødre som gildesøstre med (børn er enkelte gange også omtalt). For at blive væk skulle man have en lovlige grundelse, men hvor elastisk regelsættet var, beretter vedtægterne desværre ikke om. Flere af de ældre skrår fra svende- og håndværkergilder indskærper, at man skal møde i sine bedste klæder til begravelsen (fig. 2).⁹ Sådanne formaninger forsvinder, når man kommer op o. 1500. Det markerer formentlig en cementering af gældende skik på området.

Ligfølget begyndte, når båret løftedes, og fra det tidspunkt havde gildet ansvaret for den døde. Gildebrødrene bar liget, og gildet stillede udstyret for den døde til rådighed. Det drejede sig om bære, ligklæde og vigtigst de store begravelseslys, som var foran følget. Et af gilderne i Flensborg benævner udstyret på følgende måde: ”Baren vnde baren licht, kleith vnde wat dar to behort”.¹⁰

Det er i forbindelse med ligfølget, at afgiften med det ejendommelige navn *ligskud* omtales. Det er usikkert, hvad den nærmere dækker. Skomagerne i Odense er de mest præcise. De skriver, at pengene skal bruges til fattigt folk, førend graven skydes til.¹¹ Det afspejler formentlig, at man skattede en bøn i en fattig mands hjerte særlig højt, og man gerne gav en

Fig. 2. Adams ligfølge. Det første menneske, Adam, bæres til graven ledsaget af et følge af mænd og kvinder. Den døde er lagt på en bære og dækket af et bæreklæde. Bemærk også at alle bæverne er sømmelig påklædt, ingen af dem er barfodede. Kalkmaleri Norra Strö kirke, Skåne, dat. 1450-75. Foto: Hanne Dahlerup Koch, august 2000.

skærv herfor.¹² Som tiden gik, tenderede denne almisse til de fattige mod at blive en del af det messeoffer, som brødre og søstre skulle erlægge i kirken. Dette messeoffer var gildets betaling til den gejstlige institution for vigilier og messer for den døde. Af samme grund måtte gildeskråerne nødvendigvis indskærpe, at der var mødepligt til begravelsen. Nogle er blevet væk alligevel, men gilderne svarede

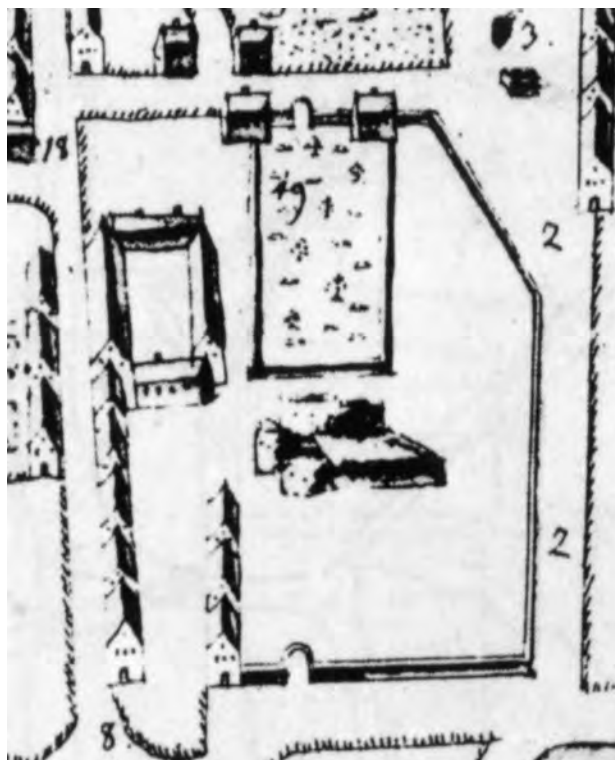

Fig. 3. Udsnit af Resens kort over Roskilde 1677. På kortet ses det delvis nedbrudte Gråbrødrøkloster. Først i begyndelsen af 1800-tallet blev de sidste murrester nedbrudt. Kirkegården findes stadig.

igen med at få brødrenes tilladelse til at pante en idømt bøde hjem.¹³ Det plejede at være et effektivt middel.

Valg af lejersted

Hvor gilderne fik sine døde begravet, er skræerne sjældent særligt oplysende om. Statutterne er i regelen holdt i generelle vendinger med angivelse af almene udtryk som "kirkæn" og "grawn". Formentligt

afspejler det, at sognekirken har været det selvfølgelig valg. Imidlertid dokumenterer enkelte skræer, at der også har eksisteret andre ordninger, i hvert fald i byerne.

Har gildet haft sit eget alter, må man gå ud fra, at man bestræbte sig på at lade det indgå i begravelse-handlingen. For gilderne på landet har det selvfølgelig været i sognekirken, men i byerne, hvor der eksisterede flere valgmuligheder, kunne sognegrænserne i højere grad overskrides. Det skyldes bl.a. tilstedeværelsen af tiggermunkenes klostre.

Det ser ud til, at især svendegilder var tiltrukket af disse. Skomagersvendene i Roskilde er de mest eksplicite. De skriver direkte i deres skræ fra c. 1450, at på "annen daghen schulle alle brydre fwlge ham [den døde] til hans soghenkyrcke och sidhen til closter til hans læghersted och offræ ther til iiii messer for hannom".¹⁴ Da en anden statut (§35) i skræen oplyser, at gildets lys hos gråbrødrene skal tændes på bestemte dage, sigter ordvalget efter al sandsynlighed til franciskanerne i Roskilde. Således har gildet først givet sognekirken sin ret, sådan som den kano-niske ret foreskrev, men selve jordfæstelsen har fundet sted i klostret (fig. 3).

Sådanne ordninger, hvor svendegilder entrettede med tiggermunke, er kendt i større tal fra det tyske område. I tidsrummet fra 1341 til 1492 ved man, at mindst 41 svendegilder indgik aftaler med Grå- eller Sortebrødreordenen herom. Heroverfor er andelen af svendegilder, der holdt fast ved sognekirkerne ganske enkelt mindre. Kun 17 svendegilder blev ved sognekirken, medens syv foretrak at binde sig til hospitaler.¹⁵

I Danmark har man til sammenligning kun beva-ret gildeskræer fra otte svendegilder. Kun om skomagerne i Roskilde ved vi notorisk, at de havde en

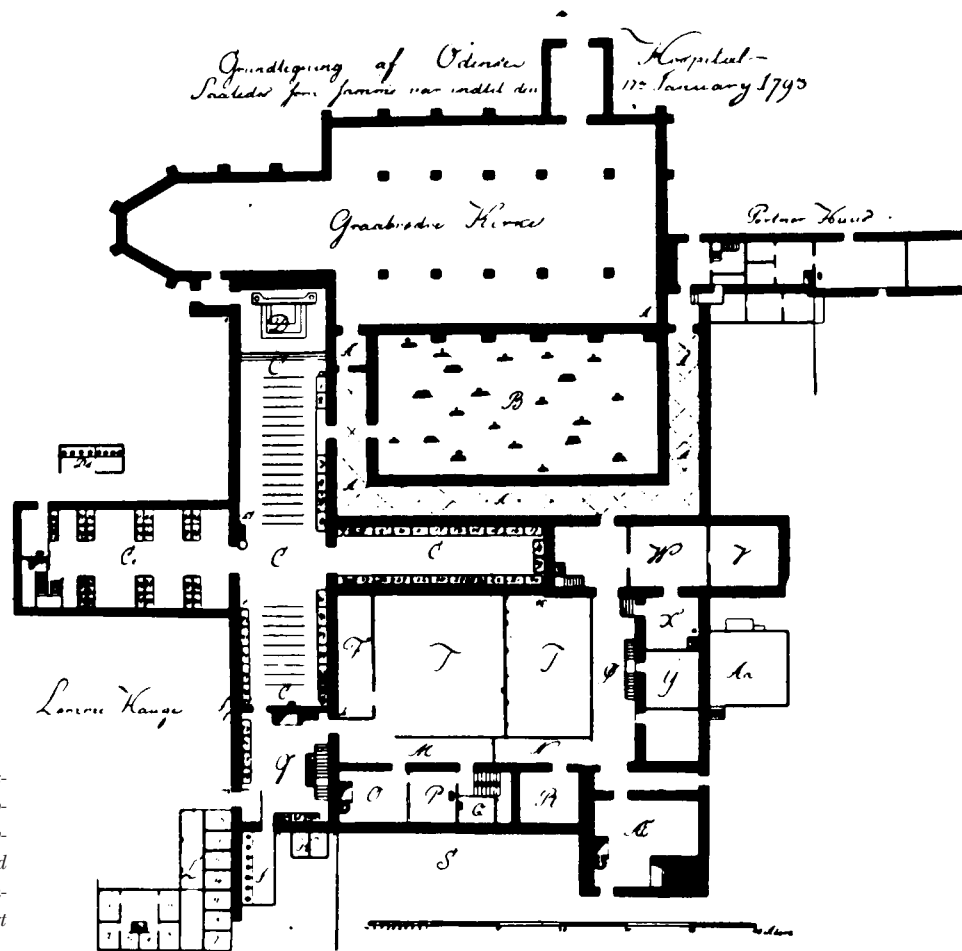

Fig. 4. Grundplan for Gråbrødre kloster i Odense 1793, planen har syd op ad. Kirkegården, hvor skomagerne havde deres eget begravelsesområde, lå syd for kirken. Den var i middelalderen omkranset af en mur med mindst én port i. Efter Lorenzen 1914.

begravelsesordning med gråbrødrene. For skomager-svendene i Odense er en lignende ordning sandsynlig. Deres udaterede skrå formodes at være fra samme tid som et bevaret meddelagtighedsbrev for gildet i gråbrødrenes gode gerninger. Dette brev er fra 1402 og udstedt af guardianen Nicolaus Torp i

Odense, men det har desværre lakuner i centrale passager. Så meget står dog klart, at svendene blev lovet, at munkene vil følge dem til graven, holde tale over dem samt udlåne dem udstyr, hvis de ikke selv ejede et sådant.¹⁶ Denne sidste tilføjelse gør det sandsynligt, at svendene er blevet stedt til hvile hos grå-

brødrene ligesom i Roskilde. I det hele taget er det interessant, at klostret lånte svendene udstyr, for det har stillet svendene friere over for mestrene, som ellers rådede over begravelsesudstyret.

Imidlertid synes skomagersvendene i Odense ikke at have handlet alene, mestrene var også med. Ganske vist er kildebelægget herom langt senere, fra 1516, i form af et brev mellem skomagergildet og Gråbrødrekloster i Odense. Heri tillader guardianen skomagerlavet, som kaldes *Vor Frue Kompagni* i Odense, en part af kirkegården ”til deris jordefærd, som der af samme lav udvellies at begraves... med saadan skell og vilkor, at de lader sig gardian till eller then, som er i gardians stæd, føre end the grave i fornevnde jord. Og skal thet ingen negtes begravelse af fornevnde law, uden de hindres af verdens eller den hellige kirkes dom”.¹⁷

Det nye i brevet er, at skomagerens begravelsesplads udpeges til at ligge ”fra den vestre kirkedør og neder til muuren ... oc bort i thet søndre” (fig. 4). Dette tyder på en udvidelse af noget eksisterende eller en flytning – i al fald på en så stor ændring – at hele retten til begravelse må bekræftes på ny. Når det indskræpes, at gildet skal huske at orientere guardianen eller dennes afløser, inden de begynder at grave, taler det for, at der er tale om en praksis, som længe har været kendt. Selv om ordningens alder ikke kan godtgøres, kan der vel gå forbindelseslinjer tilbage til 1402. Under alle omstændigheder har både mestre og svende valgt at blive begravet hos den samme gejstlige institution. Med sådanne ordninger i kraft forstår man, hvorfor sognepræster generelt så på gråbrødrene med skepsis.

De bevarede danske meddelagtighedsbreve mellem gilder og klostre stammer fra ret forskellige gilder, men ligesom hos de tyske svendegilder er ten-

densen til at vælge tiggermunke tydelig. Skomagerne i Haderslev havde brev fra både de stedlige sortebrødre samt fra generalvikaren for hele Dacia provinsen.¹⁸ Et Skt. Barbara gilde med hjemsted i Randers, der alene kendes fra overleverede meddelagtighedsbreve, havde både et fra gråbrødrene i byen samt et fra det ekspanderende hospital af Helligåndsordenen i byen.¹⁹ Købsvendene i Århus var tilknyttet sortebrødrene i byen.²⁰

Det er imidlertid ikke sådan, at man fra disse breve kan slutte, at der har eksisteret faste begravelsesordninger mellem de i brevene omtalte gilder og klostre. Alene Barbaragildet i Randers, der nød godt af to ordeners gode gerninger, er bevis herpå. Ej heller er nogen af meddelagtighedsbrevene så præcise i formuleringen af rettigheder som det, der findes fra skomagersvendene i Odense.

De kendte begravelsesordninger mellem gilder og klostre i Danmark stammer alle fra tiden før 1450. To tolkninger trænger sig på. For det første kan de blot være udtryk for et ønske om at blive meddelagtige i klostrenes gode gerninger. Her var gråbrødrene ganske large, idet meddelagtigheden omfattede alle gode gerninger, som ordenen præsterede i en hel provins og ikke kun et enkelt kloster. Den anden tolkning er mere vidtgående. Den støtter sig til den kendsgerning, at der i tiden efter Den sorte Døds første pestbølger var udpræget mangel på præster, sådan som det er kendt fra udlandet. I den situation har tiggermunkene udgjort et alternativ, som ingen kunne tillade sig at se bort fra. Var der ingen sognepræst, og var der heller ikke udsigt til at få en ny i overskuelig fremtid, har man søgt derhen, hvor præster fandtes. Med tiden fik klostrene hævd på at begrave bestemte befolkningsgrupper, øjensynligt typisk mindre bemidlede grupper. Først da præste-

manglen fortog sig, var bisperne i stand til at forhindre, at sådanne ordninger spredte sig yderligere.

Man kan håbe på, at arkæologiske udgravninger af byklostre også i de kommende år vil bringe ny viden for dagen på området. Endnu eksisterer der intet oversigtsværk på feltet, og en stor del af den erhvervede viden befinder sig i udgravningsrapporter ved de ansvarlige museer. Svendborgs Gråbrødrekloster hører til de bedst publicerede.²¹ Her har man fundet et stort antal skeletter, som kan tolkes som en lægmandskirkegård. Håndværksgilder kan vel have været parthaver i denne kirkegård, men uheldigvis findes der ingen meddelagtigsbreve bevaret fra Svendborg til støtte for denne formodning.²²

3. Forholdet mellem gilde og slægt

Det er påfaldende, at gildeskråerne stort set ikke refererer til slægten, når det gælder begravelsen. Det gælder heller ikke engang den nære familie. Selv i komplicerede sager som dødsfald i en anden by, er det gildet, der skal handle og sørge for ligbegængelse.²³

På nær et enkelt tilfælde er gilder ikke nævnt i landskabslovene, og set i det lys er det vanskeligt at forestille sig, at slægten ikke har haft noget begravelsesansvar. Undersøger man skrårne ud fra, hvad de ikke omhandler, vil man opdage, at arv f.eks. slet ikke er berørt. Den intime omsorg for liget som at tvætte og gøre det i stand er heller ikke omtalt. Her er det rimeligt at forudsætte, at det var opgaver for den nære familie. Gildets opgaver begyndte da også i al væsentlighed uden for brofjælen til den dodes hus. Man tør derfor antage, at skrårne forudsætter en række forhold om begravelsen bekendt. Det gælder for en række andre områder i skrårne. Skråen er kendetegnet ved en fast opbygning af den enkelte

Fig. 5. Skomagersvendenes skrå fra Odense, 1400-1405. 1400-tallets svendegilder har ofte formfuldendte skrår indført i egne pergamentsbøger med sirlig skrift. Landsarkivet for Fyn. Efter Odense i middelalderen s. 10.

statut, som gør den let at huske, hvad enten den er nedskrevet eller ej. Endvidere gælder, at statuten næsten altid er formuleret negativt, således at forstå at den typisk rummer en bødestraf for at overtræde gældende praksis på et givet felt. Denne opbygning er helt anderledes end en moderne lovtekst, og skråen sigter på ingen måde til en udtømmende beskrivelse af de givne forhold inden for et gilde.

Når begravelsen hører til en af de bedst beskrevne handlinger i gildeskråerne, er det i en eller anden forstand udtryk for, at handlingen var vigtig for gildet. Ligtoget gjorde begravelsen til et offentligt skue, og for gildet blev det en æressag, at alt gik ret for sig. Derfor ser man håndværkergilderne insistere på, at deres medlemmer møder op i ordentlig tøj og ikke barbebet. Begravelsen var på den måde et socialt anliggende af betydning langt ud over den enkelte familie.

Man kan tolke begravelsen i gilderegi som et forsøg på at kopiere den standsmæssige begravelse, som andre og rigere grupper i samfundet praktiserede. Der er i kildematerialet antydninger af, at gildets rolle i begravelsen blev større, jo længere nede det var på den sociale rangstige. Således er det værd at bemærke, at store og rige gilder som Guds Legemes Lav i Aalborg og Vor Frue Gilde i Flensborg, som talte adskillige købmænd blandt sine medlemmer, slet ikke har bestemmelser om begravelse. Forklaringen er formentlig, at sådanne gilder var af en anden type end de mere geografisk og erhvervsbestemte gilder, og folk, som kom i sådanne gilder, var enten allerede medlem i et andet gilde, som tog sig af begravelse, eller var så rige, at man hellere selv løste opgaven i familien.

Begravelsen er derimod altid nævnt hos håndværkergilder og hos sogne- og landsbygilder. Ved at slutte sig sammen kunne disse gilder få del i ligbegængelsens eftertragtede messer, som hurtigt kunne blive en kostbar affære. Et ordentligt ligfølge var givetvis også af stor social betydning. Hos svendegilderne kunne behovet for at sikre sig den rette begravelse være så udpræget, at den angives som direkte årsag til, at deres gilde oprettes. Det sker hos skomagersvendene i Odense, som indleder deres skrå med følgende ord:

”Thet schedhæ saa i forthamæ timæ, ath stor døth regnerethæ ouer al werden, som man kallæ wære pestilencia, tha früctæthæ suo wæl vngæ som gamlæ, forthi at døthæn han spar ængen, tha früctæthæ oc somaghere svønæ i Otthens for døthæn oc thottæ them suo, ath the wilde flii theres thing suo, ath om noget aff them døthæ, ath han sculdæ wæl worthæ forestanden, tha gingæ the til alderman oc til stolbrøthæ, som tha wore forstandere i schomaghere lagh i Otthens

*oc bathæ thøm, ath the wilde wæl gøre oc vnne them at hawe eet kumpanyæ, tha beradde the them meth alle brøthæ oc vntæ them thet at hawe oc at holde, som her æfter stander screwet” (fig. 5).*²⁴

Netop hos håndværkersvende, som allerede i 1400-tallet var på vandring, og som sædvanligvis stiftede familie på et sent tidspunkt, var usikkerheden om begravelsen stor. Mestrene skulle sørge for vigilier og messer ved begravelsen, men i krisesituationer, som når pesten florerede, var det ikke videre pålideligt. Her måtte man sætte sin lid til andre lidelsesfæller, som var i samme situation. For håndværkersvende var der med andre ord ikke noget alternativ til broderskabsideen, og deres gilder fik aldrig status af at være et appendiks til familien eller slægten.

Man må formode, at begravelse altid har været et kollektivt anliggende. Selv de eksklusive Skt. Knudsgilder fra 1200-tallet har bestemmelser herom. Vi ved, når det kommer til stykket, meget lidt om udviklingen på området i løbet af middelalderen. Måske var det nye i senmiddelalderen, at adelige med flere begyndte at holde egne begravelse og kunne klare sig uden en begravelse inden for et lokalt fællesskab. Således fik tidens forkyndelse en mere individuel tone, som kunne berettige til ændringer i begravelsespraksis, ligesom betydningen af at fastholde mindet om den afdøde både over for Vor Herre og i denne verden blev tillagt større vægt. Disse almene træk har påvirket de forskellige grupper i større eller mindre omfang, men måske mest eliten. På dette punkt savnes i høj grad yderligere forskning.

4. Afslutning

Middelalderen opererede med syv praktiske barmhjertighedsgerninger. Disse var at besøge syge, give

de tørstige drikke, bespise de sultne, løskøbe fanger, klæde de nøgne, huse pilgrimme og *begrave de døde*.²⁵ Den sidste gerning kom først til i løbet af middelalderen, senest i forbindelse med pestepidemiernes komme.²⁶ Selv om udlægningen af denne gerning sigtede mod de fattiges begravelse, og dem som ingen andre ville begrave,²⁷ kan dens indpasning i et større kateketisk skema tolkes som et udtryk for den værdi, man i tiden tillagde en korrekt udført begravelse.

Gilderne var med til at cementere denne holdning, som senmiddelalderen skred frem. Deres anstrengelser var iøjnefaldende. De sikrede vågning, ligfølge, ligbegængelse og gravlæggelse for deres medlemmer. Hertil hørte det bedste tøj, alles opslutning, med mindre der forelå et lovligt afbud, samt et ceremoniel som både omfattede gildelys, gildets ligklæde og ligbåre. Gildets sammenhold var så stærkt, at dets medlemmer kunne stedes til hvile på samme sted. Det er en understregning af selve broderskabets ide; brødre og søstre var som en kæde, der brød dødens grænse trods, ja overskred den åndeligt set.

Noter

1. Jeg skal henvise til min Ph.D. afhandling "De glemte altre. Gildernes religiøse opgaver i dansk senmiddelalder", Odense 2001.
2. Anz 1998 s. 57ff., 293ff.
3. DGLM 1904, s. 4 §2, s. 16 §3, s. 55 §30, s. 125 §18, s. 130 §3. Det er naturligvis ikke alle skræer, der er så præcise i deres ordvalg, men omvendt er der ingen, der angiver en senere jordfæstelse. Se også Kieffer-Olsen 1993 s. 162, der når samme resultat på baggrund af mere alment materiale.
4. F.eks. DGLM 1904 s. 16 §3. I alt 17 paragraffer i skræerne omtaler vågning for en syg. Se i øvrigt Bisgaard 2001 s. 51ff.
5. DGLM 1899 s. 10 §2; DGLM 1904 s. 165 §20, s. 179 §22. Odense skomagervende har brød i stedet for kød, men det kan være en skrive- eller læsefejl. DGLM 1904 s. 149 §35, Malmø Skifter

- 1977 s. 169f.
6. Stoklund 1960 sp. 449f.
7. Troels-Lund (bd. 14) 1910 s. 94ff.
8. Dette slås allerede fast i en af de ældst bevarede skræer, nemlig Odense Skt. Knudsgildeskræen fra Erik Plovpenninges tid (DGLM 1899 s. 30 §51). Gentaget hos Ystad smedene i 1496 (DGLM 1904 s. 270 §24).
9. DGLM 1904 s. 8 §34, s. 55 §30, s. 194 §4.
10. DGLM 1904 s. 55 §31.
11. DGLM 1904 s. 305 §27. Jf. diskussion hos Bisgaard 2001 s. 60ff.
12. Jensen 1997 s. 131f.
13. DGLM 1904 s. 153 §7, s. 247 §15.
14. DGLM 1904 s. 125 §18.
15. Reininghaus 1981 s. 248-250. Yderligere tre eksempler er kendt med andre klosterordener.
16. DGLM 1904 s. 2. "Insuper obligamus nos nostrosque successoris privilegia in exequiis vel prædictorum sepulturis... vel alibi in nostro favorab... admissa servare requisiti, dummodo nobis reciproca ea, qvæ per predictos ibidem fundata, fuerint exhibita ac ab iisdem ministrata".
17. DGLM 1904 s. 375, 26. maj 1516.
18. DGLM 1904 s. 48 og 83.
19. DGLM 1899 s. 232f. Om Skt. Barbara, se Plathe 1993.
20. DGLM 1899 s. 576.
21. Kristensen 1994.
22. Nærmere beskrevet hos Bisgaard 1997 s. 59.
23. DGLM 1904, Roskilde skomagervende o. 1450, §19 "Item døør nogher brodher vthen byen indhen aar och dagh, tha schulle schaffere paa companies vegne hannum begoo meth iii messer, saa som han haffde døøth innen byen." En lignende bestemmelse findes hos købmændene i Odense 1476 (DGLM 1899 s. 739 §10).
24. DGLM 1904 s. 15.
25. Riising 1969 s. 321, 373.
26. Jensen 1997 s. 130f.
27. Det var en opgave, som Skt. Gertrudsgilderne tog sig af.

Litteratur

- Anz, Christoph: *Gilden im mittelalterlichen Skandinavien*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Institut für Geschichte 139. Göttingen 1998.
- Bisgaard, Lars: Gildernes religiøse rolle i det middelalderlige Svend-

- borg. *Årbog 1996 for Svendborg & Omegns Museum*. 1997, s. 42-63.
- : Gilder og drikkehorn i middelalderen. *Den jyske Historiker* 85, 1999, s. 62-83.
- : *De glemte altre. Gildernes religiøse opgaver i dansk senmiddelalder*. Odense 2001.
- DGLM = *Danmarks Gilde- og Lavsskraer fra Middelalderen*, I-II. Udg. v. C. Nyrop. København 1895-1904.
- Jensen, Carsten Selch: *Fromme gaver i senmiddelalderlige lybske testamenter*. Utrykt Ph.D. afhandling. Odense Universitet 1997.
- Johansen, Marianne: *Middelalderbyen Køge*. Projekt Middelalderbyen bd. 2. Århus 1986.
- Kieffer-Olsen, Jakob: *Grav og gravskik i det middelalderlige Danmark. 8 kirkegårdsudgravninger*. Højbjerg 1993.
- Kristensen, Hans Krøngaard: *The Franciscan Friary of Svendborg*. The Archaeology of Svendborg, Denmark Vol. 6. Svendborg 1994.
- Lorenzen, Vilh.: *De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie*. = (*De danske Klosters Bygningshistorie* 2). København 1914.
- Malmø Skifter I Bofortegnelser*. Udg. v. Einar Bager. København 1977.
- Odense i middelalderen. Fra Knud den Hellige til Dronning Christine*. Katalog til Odense Bys Museers særudstilling på Hollufgård 30. april - 31. oktober 1999. Odense 1999.
- Plathe, Sissel F.: *Sankt Barbara i Danmark*. Varde 1993.
- Reininghaus, Wilfried: *Die Entstehung der Gesellengilden im Spätmittelalter*. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Beihefte 71. Wiesbaden 1981.
- Riising, Anne: *Danmarks middelalderlige Prædiken*. København 1969.
- Stoklund, Bjarne: *Gravøl*. Danmark. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* bd. V. 1960, sp. 449-450.
- Troels-Lund, Fr.: *Dagligt Liv i Norden i det Sekstende Aarhundrede*. Bd. 14, Livsafslutning. 3. udg. København 1910.